

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ (1931-2004): ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΕΝΟΣ ΧΡΕΟΥΣ – ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΧΡΕΟΥΣ: Σ. Ἀσδραχάς, Ν. Φίλης, Δ. Δημητρόπουλος, Ἄννα Ματθαίου, Ἰωάννα Παπαθανασίου, Πόπη Πολέμη □ Δ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁραιοποιώντας τὰ μετὰ τὴν Ἄλωση □ ΑΝΝΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Οἱ ντελικάτες τροφές καὶ τό λιτοδίαιτο □ ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΣΙΦΝΑΙΟΥ, Οἱ ἀλλαγές στό ρωσικὸ σιτεμπόριο □ Ν. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ, Ὁ ριζοσπαστισμός στὰ χρόνια τοῦ κινήματος στό Γουδί □ Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Καθηγητές καὶ ἀνώτατη γεωπονικὴ ἐκπαίδευση □ ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Τὸ ζήτημα τῶν δύο ἐθνῶν στὴν γαλλικὴ ιστοριογραφία □ Π. ΛΕΚΚΑΣ, Ἀπὸ τὸν Διαφωτισμό στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ 19ου αἰῶνα □ ΧΡΟΝΙΚΟ: Ἡ Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ ἡ ἀνοδος τῶν βαλκανικῶν ἐθνικισμῶν □ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: G. Kiourtzian, Α. Πολίτης, Ν. Ἀλιβιζάτος, Σ. Ἀσδραχάς

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΤΕΥΧΩΝ 21-40

40

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΣΚΟΥΦΑ 58 • 10680 ΑΘΗΝΑ • Τηλ. 210 3611692
Fax 210 3600865 • www.melissabooks.com

παιδαγωγική ἀρετή πού διέθετε, νά μιλάει μέ συνείδηση ισότητος ἀλλ' ἐσύ νά διακρίνεις τή διαφορετική θέση σου. Σχημάτισε δική του γνώμη γιά εὐαίσθητα προβλήματα, κατόρθωσε νά γεφυρώσει χάσματα καί νά δώσει, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, λύσεις. Ἀρκετές φορές μέ τό *χιούμορ* του ἀποκαθιστοῦσε πρόσωπα καί πράγματα, διαδικασία τόσο ἀπαραίτητη γιά μιά ἐφημερίδα, πού λειτουργεῖ κυριολεκτικά ὡς «καθημερινό δημοψήφισμα». «Τό ὅτι δέν γνωρίζω δέν σημαίνει κι ὅτι δέν καταλαβαίνω», τόν θυμόμαστε νά σχολιάζει σέ μιά συζήτηση μέ ἀριθμούς καί ἐλλείμματα.

Ὅπως εὖστοχα παρατηρεῖ ἡ Ἰωάννα Πετροπούλου στά *Σύγχρονα Θέματα*: «Παρόλο πού τό χιούμορ ἦταν ἓνα στοιχεῖο πού τόν ἔκανε ἀγαπητό στούς ἀνθρώπους καί τίς παρέες, δέν ἀποτελέσε ἓνα ἐπίχρυσμα κοινωνικό. Λειτουργοῦσε ὡς μιά αὐθεντική, βαθειά ἀνατρεπτική θέαση τοῦ κόσμου, ὁμοούσια μέ τό αἰρετικό πνεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ».

Ὁ Φίλιππος ἦταν ἓνας ξεχωριστός ἄνθρωπος τῆς *Αὐγῆς*. Ἦταν ἀπό ἐκείνους, τούς λίγους, πού μᾶς ὑπενθυμίζουν ὅτι ἡ ἐφημερίδα μπορεῖ νά ἐπιβιώσει πολλῶν κομματικῶν ἐξελίξεων καί κακοδαιμονιῶν, σέ μιά ἐποχή ὅπου ἡ ἐφημερίδα, ὑπό προϋποθέσεις, μπορεῖ νά λειτουργεῖ ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καί ἰδιότυπης ἐνταξης τῶν ἀριστερῶν. Τόν εὐχαριστοῦμε.

Ὡς ἐπίλογος τῆς ἀγωνιστικῆς του ζωῆς, ὁ συμβολισμός μέ τήν ὑποψηφιότητά του. Εἶχε ἐπίγνωση πῶς πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τά τελευταῖα στοιχεῖα προσφορᾶς στή *δική* του ἀριστερά. Ἐπέμενε σ' αὐτή τήν ἀνάγκη νά ὑπερασπιστοῦμε τό δημόσιο χώρο τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς ἀπό τίς πλαγιοκοπήσεις καί τήν ἀμφισβήτηση τῆς ἰδεολογικῆς αὐτονομίας τῆς. Φίλιππε, «τόν δρόμον τετέλεκας, τήν πίστιν τετήρηκας». Σ' εὐχαριστοῦμε.

Νίκος Φίλης

Στράτευση στήν ἱστορία

Τό 6ο τεῦχος τοῦ *Ἀρχειοτάξιου* φιλοξενεῖ ὀρισμένα ἀπό τά κείμενα τοῦ Φίλιππου Ήλιού πού μέχρι τώρα εἶχαν παραμείνει ἀνέκδοτα. Ἀπό τά κείμενα αὐτά θά ἤθελα ἐδῶ νά σταθῶ γιά λίγο σέ ἐκεῖνο πού ἐπιγράφεται «Ἡ ὑπέρβαση τῆς στρατευμένης ἱστοριογραφίας». Πρόκειται γιά ἀνακοίνωση πού εἶχε παρουσιάσει ὁ Φ. Ήλιού σέ μιά συνεδρίαση ἀφιερωμένη στόν Νίκο Σβορώνο, στό πλαίσιο τοῦ συνεδρίου *Τοπική Ἱστορία καί ζητήματα ἱστοριογραφίας. Μιά συνάντηση*, πού εἶχε διοργανώσει τό Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν στή Λευκάδα, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1997. Ἐκεῖ, ἀνάμεσα σέ φίλους ἀπό τήν Ἑλλάδα καί τό ἐξωτερικό καί μπροστά σέ ἓνα πυκνό ἀκροατήριο, μίλησε γλαφυρά καί μέ πολύ κέφι γιά ἓνα θέμα πού τοῦ ἦταν ἐπώδυνο ἀλλά καί πολύ οἰκεῖο, ἓνα ζήτημα πού εἶχε σφραγίσει τή δική του, προγενέστερες ἀλλά καί μεταγενέστερες γενιές ἀριστερῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀφορμή –ἡ προσωπικότητα καί τό ἔργο τοῦ Ν. Σβο-

ρώνου- ήταν η πιό κατάλληλη, καθώς ο τελευταίος αποτελούσε ένα αγαπητό πρόσωπο, πού όπως γράφει ο Φ. Ήλιου «βρέθηκε στην καρδιά της εποχής και των ανθρώπων πού έζησαν τις πνευματικές και ιδεολογικές στρατεύσεις».

Η βασανιστική σχέση λοιπόν ιστορικού και στρατεύσης, ή διελκυστίνδα ανάμεσα σε δύο αλληλοσυγκρουόμενες έπιταγές της σκέψης, της συνείδησης και της ήθικης υπόστασης του άριστερου διανοούμενου, αποτέλεσε ένα από τά ζητήματα μέ τά όποια θέλησε νά αντιπαρατεθεί ο Φ. Ήλιου. «Στρατευμένη ιστοριογραφία, στρατευμένη τέχνη, στρατευμένη φιλοσοφία», «στάσεις ζωής» όπως λέει ο ίδιος και «έννοιες αντίφατικές, έννοιες έπιβλητικές, και τελικά έννοιες ευτελιστικές γιά τήν κανονική ιστορία και τις άποδοχές πού περιείχαν». Η διατύπωση αυτή άποτυπώνει, νομίζω, μέ διεισδυτικότητα και διαύγεια μέσα σε λίγες λέξεις τήν προβληματική του γιά τό θέμα. Πράγματι, γιά τόν Φ. Ήλιου οί έννοιες ιστορία και στρατεύση στά ιδανικά της άριστεράς ήταν και οί δύο εξίσου συναρπαστικές και έπιβλητικές, βρίσκονταν όμως σε μία έντονη αντίφαση, σε μία αντιπαλότητα πού μπορούσε νά οδηγήσει σε ύπονόμηση και άκύρωση των θεμελιωδών παραδοχών πού έμπεριείχαν και, τελικά, σε ευτελισμό της «κανονικής» ιστορίας.

Αυτή ή «κανονική» ιστορία, ή αντικειμενική, ή έπιστημονική ιστορία, ή ιστορία ή έλεύθερη από ιδεολογικούς καθορισμούς και έξαγνισμένη από πολιτικές σκοπιμότητες, ή ιστορία άποκαθαρμένη και άποτοξινωμένη πού διενεργείται μέ σεβασμό στους δικούς της κανόνες και τά έργαλεία, ύπηρε έπίσης μία έπίμονη σταθερή, έπιδίωξη του Φίλιππου Ήλιου, πού τήν υπερασπίστηκε μέ συνέπεια και πάθος σε όλη του τή ζωή. Πιστεύοντας ότι οί σκοποί δέν μπορούν νά δικαιολογήσουν τά μέσα, πάλεψε μέ πείσμα και γιά τούς σκοπούς και γιά τά μέσα πού θά τούς πραγμάτωναν. Είναι μάλιστα άπολύτως σύμφωνο μέ τό ήθος και τις έπιλογές ζωής του Φ. Ήλιου ότι ακριβώς στο δικό του χώρο, τό χώρο της άριστεράς, διάλεξε πρώτα γιά νά άναμετρηθεί μέ αυτό πού όνόμασε «ιδεολογική χρήση της ιστορίας», όταν στά 1976 -σε ένα κείμενό του πού δημοσιεύτηκε στο περιοδικό 'Αντί- φώτιζε από τή σκοπιά αυτή τή διαμάχη Κορδάτου-Ζεύγου γιά τήν Έπανάσταση του 1821. Στά χρόνια πού άκολούθησαν έπέλεξε πολλές φορές νά μιλήσει, όχι μόνο γιά τόν τρόπο πού αντιμετώπισε ή άριστερά τήν ιστορία, αλλά και γιά τήν ίδια τήν ιστορία της άριστεράς, μέ νηφαλιότητα, μέ αγάπη γιά τούς ανθρώπους και τις πράξεις τους, αλλά και χωρίς νά διστάσει νά άποκαλύψει τό πτώμα πού τυχόν θά έβρισκε κρυμμένο στο ντουλάπι.

Όπως έχει έπισημανθεί από πολλούς φίλους και όμοτέχνους του στους τρεις σήμισι μήνες πού μεσολάβησαν από τό θάνατό του, στον Φίλιππο Ήλιου μέχρι τό τέλος της ζωής του συνυπήρξαν άξεδιάλυτα δύο ιδιότητες, αυτή του άριστερου πολίτη και εκείνη του ιστορικού. Κοινή συνισταμένη και των δύο ο Διαφωτισμός· τό πάθος του διαφωτιστή πού χαρακτήρισε τή δράση του και στους δύο χώρους, σε συνδυασμό μέ τή συνεχή του προσπάθεια νά μπολιάσει άμοιβαία τις πειθαρχίες, τις αντίληψεις και τις προτεραιότητες του ενός χώρου μέ αυτές του άλλου. Ίδιαίτερο χαρακτηριστικό του Φίλιππου Ήλιου, νομίζω, ήταν ότι στο καθένα από

τά δύο πεδία ἐπιδίωξε καί κατόρθωσε, παρά τίς δυσκολίες τοῦ ἐγχειρήματος, νά ἔρθει μέ τόν ὀπλισμό καί μέ τίς ιδέες τοῦ ἄλλου, προκειμένου νά πετύχει τή γο-νιμοποίησή τους ἀλλά καί νά ὑπερβεῖ τίς ἀγκυλώσεις τους. Ἔτσι καί στήν ιστο-ριογραφία καί στήν πολιτική προσήλθε μέ «ἀσεβή» διάθεση ἀπέναντι στά παρα-δεδεγμένα, ἀπέναντι στόν ἀνορθολογισμό, στίς ἀδράνειες καί στίς ἀρχαϊκότη-τες, γιά νά θυμηθοῦμε κάποιες ἀπό τίς λέξεις πού συνήθιζε.

Στό χώρο τῆς ἱστορίας παρέμεινε ἐκτός τῶν ἐπίσημων κρατικῶν θεσμῶν καί ὑπῆρξε ἀντικομφορμιστής στή δουλειά καί στή ζωή του, ριζοσπαστικός καί ἀνα-τρεπτικός, καινοτόμος καί ἀνανεωτής, ἐργάτης τῆς τέχνης του μέ τό πάθος νεο-φώτιστου κοσμομόλου καί μέ τή συνέπεια στιβαροῦ σταχανοβίτη κυριολεκτικά μέχρι τήν τελευταία ὥρα τῆς ζωῆς του, προσηνῆς καθοδηγητής, ἐπὶ σειρά ἐτῶν, νέων ἐρευνητῶν πού στελεχώνουν τώρα τό σινάφι τῶν ἱστορικῶν, συνεπῆς εἰσηγητής στίς ἐπαγγελματικές σχέσεις μιᾶς ἠθικῆς στάσης πού κληροδότησαν οἱ καλύτερες παραδόσεις τῆς ἀριστερᾶς, σύντροφος καί ὁραματιστής, σέ μιά ἐποχή πού ὁλοένα καί περισσότερο ὁ ἐπαγγελματικός ἀνταγωνισμός καί τό κτί-σιμο στρατηγικῶν προσωπικῆς ἀνάδειξης δίνει τόν τόνο.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά στό χώρο τῆς ἀριστερᾶς συνεισέφερε τήν ψύχραιμη καί ἀντικειμενική ματιά τοῦ ἱστορικοῦ ἀκόμη καί γιά τρέχοντα θέματα τῆς πολιτικῆς ἐπικαιρότητας, ὑπερασπίστηκε τόν ὀρθολογισμό καί τή δουλειά μυρμηγκιοῦ στήν προσέγγιση τῆς πολιτικῆς, χρησιμοποίησε τά ἐργαλεῖα τοῦ ἱστορικοῦ στά ἐκάστοτε ἐπικαίρα πολιτικά ζητήματα, φρόντισε ὄχι μόνο νά ἀναμετρηθεῖ ὁ ἴδιος μέ τήν ἱστορία τῆς ἀριστερᾶς ἀλλά νά δημιουργήσει τούς ὅρους καί τίς προϋπο-θέσεις ἐκείνες πού θά ἐπέτρεπαν τῆς ἴδιας νά ἀναμετρηθεῖ μέ τήν ἱστορία της, ἀγωνίστηκε νά ἀνοίξουν στήν ἱστορική ἔρευνα τά κομματικά ἀρχεῖα, δημιούργη-σε στό περιβάλλον ἑνός πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τά ΑΣΚΙ, ἓνα ἀνεξάρτητο κέντρο διάσωσης καί μελέτης τῶν τεκμηρίων τῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς ἱστορίας, πού λειτούργεῖ μέ τίς προδιαγραφές τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ διαρκὴς ἀλλὰ ἀνιδιοτελὴς κριτικὴ στάση σφράγισε, νομίζω, τή στάση του καί στά δύο αὐτά πεδία δράσης του. Ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στήν ἱστορία τῆς ἀρι-στερᾶς, ἡ κριτικὴ θεώρηση ἀπέναντι στά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ παρελθόντος ἦταν μιά πράξη αὐτογνωσίας, ὀδυνηρὴ ἀλλὰ ἀναγκαία γιά νά τροφοδοτηθεῖ τό ὄραμα καί νά ἀποκτήσει νόημα τό μέλλον. Μιά περίεργη μοῖρα θέλησε ἡ πίστη του αὐτὴ νά διατυπωθεῖ γιά μιά ἀκόμη φορά στήν ἀπάντηση, μέ τήν ὁποία κλεί-νει τήν τελευταία συνέντευξη τῆς ζωῆς του, στήν ἐφημερίδα *Τά Νέα*, στίς παρα-μονές τῶν τελευταίων βουλευτικῶν ἐκλογῶν. Ἐκεῖ στήν ἐρώτηση «Μέ μιά φρά-ση, ποιά νομίζετε ὅτι εἶναι τά μεγάλα ζητήματα τῆς ἀριστερῆς ἰδεολογίας τόν 21ο αἰῶνα;» δίνει τήν ἀκόλουθη ἀπάντηση: «Ἡ ἐπαναδιατύπωση μιᾶς σοσιαλι-στικῆς προοπτικῆς, ἀπαλλαγμένης ἀπό τίς σκουριές τοῦ παρελθόντος καί ἀπό τά παλαιο-νεοσταλινικά κατάλοιπα».

Δημήτρης Δημητρόπουλος